

TOVÁBBTANULÁS ÉS OKTATÁSPOLITIKA

A GYEREKEK ÉS A SZÜLŐK PÁLYAVÁLASZTÁSI ELKÉPZELÉSEINEK MEGVALÓSULÁSÁT az iskolakínálat és az iskolákba való bejutás feltételei korlátozzák. Ideális esetben minden gyerek az elképzeléseinek megfelelő pályát választhatná, és mindenki az ízlésének megfelelő iskolába juthatna be. Ez két szempontból sem elérhető: egyrészt az iskolarendszer – nagy és nehezen változtatható rendszer lévén – általában nem képes elég rugalmasan követni az iskoláztatással szemben jelentkező társadalmi igényeket, másrészt pedig a különböző iskolázottsági fokozatok (illetve az ezekhez illeszkedő foglalkozások) elérése különböző képességeket és készségeket feltételez, tehát az iskolának bizonyos szelektációs funkciókat is el kell látnia.

Miután a pályaválasztás sikere minden szülőnek fontos, a közvélemény az oktatásirányítástól az iskolakínálatnak az igényekhez való közelítését, a szelektációtól pedig az objektivitást, illetve az „igazságosságot” várja el, vagyis azt, hogy a felvételi vizsgákon minden jelentkezőt a felkészültségének és a képességeinek megfelelően bíráljanak el. Az iskolakínálat és a szelektációs eljárások alakításában a mindenkori oktatáspolitikának gazdag eszköztár – az iskolaszervezet alakítása, a szelektáció szabályozása, finanszírozás stb. – áll rendelkezésére. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az iskolakínálatnak az iskoláztatási igényekhez, a szelekciónak pedig az „igazságosság” való közelítése a mindenkori oktatásirányítók felelőssége.

Az 1990-es évek gazdasági és társadalmi változásai szükségképpen átalakították az iskoláztatással kapcsolatos igényeket, s így az oktatásirányítás sem térhetett ki a reformintézkedések elől. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy milyen irányban befolyásolták az országos, a helyi és az intézményi oktatásirányítók az elmúlt években a középfokú pályaválasztás feltételeit, vagyis az iskolakínálatot és a szelektációs eljárásokat.

Iskolakínálat

A szocializmus ideje alatt a központilag meghatározott keretszámokkal működött iskolarendszerben évtizedeken keresztül alig változott, hogy egy-egy évfáratból melyik iskolatípusban hány gyerek tanulhatott tovább. Az azonos típusúhoz tartozó iskolák szerkezetüket és az oktatott tananyag tartalmát illetően egységesek voltak, és a felvételi eljárásokat is egységes központi szabályok irányították. A rendszerváltás után a keretszámokkal szabályozó központi irányítás helyébe a finanszírozási eszközökkel szabályozó, és a helyi iskolafenntartóknak, valamint az iskoláknak is döntési lehetőséget biztosító *liberális oktatáspolitiká* lépett. 1991-ben bevezették a gyereklétszám után számolt (fejkvótás) finanszírozást, ami az 1990-es évek demográfiai hullámvölgye közepette versenyhelyzetet teremtett az iskolák között, vagyis az iskolakínálat közeledni kezdett az iskoláztatás iránti igényekhez.

*Az általános iskola után továbbtanulók száma és aránya iskolatípusonként,
1985/86–1996/97*

Év	8 osztályt végzett, fő	Gimnázium, %	Szakköz- piskola, %	Szak- munkás- képző, %	Gép- és gyorsíró- iskola, %	Egészség- ügyi szak- iskola, %	Speciális szakis- iskola, %	Összes tovább- tanuló, %
1985/86	130 992	20,8	26,0	43,8	1,4	1,4	-	93,6
1986/87	131 219	20,7	27,0	43,5	1,7	1,3	-	94,2
1987/88	134 223	21,1	26,7	44,2	1,4	1,4	-	94,8
1988/89	149 640	20,1	27,4	44,5	1,6	1,4	-	95,0
1989/90	170 891	20,4	27,0	42,7	1,7	1,5	-	93,3
1990/91	164 616	21,1	27,5	42,0	1,6	1,3	-	93,4
1991/92	158 912	21,6	28,9	39,2	1,3	0,9	-	91,9
1992/93	151 295	23,3	30,1	36,6	1,0	0,8	3,9	95,7
1993/94	144 203	24,2	31,8	35,5	0,9	0,6	4,5	97,5
1994/95	136 900	25,7	32,6	35,2	5,3	-	-	98,8
1995/96	122 359	27,1	33,7	34,2	4,3	-	-	99,3
1996/97	120 561	27,2	34,7	31,9	3,6	-	-	97,1

(Forrás: MKM Oktatásstatisztikai éves jelentések és Előzetes oktatásstatisztikai adatok. KSH, 1997.)

Mivel a fenntartóknak és az intézményeknek is az volt az érdekük, hogy az iskolák minél több tanulót vegyenek fel, a szülők egyre nagyobb szerepet kaptak az iskolák kínálatának alakításában. És mivel a liberális oktatáspolitikát a fenntartóknak és az intézményeknek lehetőséget nyújtott az oktatási szolgáltatások bővítésére és átalakítására, az 1990-es évek második felében már szinte nem akadt olyan közép-fokú iskola, amely ne igyekezett volna a szülői igényeknek jobban megfelelni, és valamilyen irányba – iskolatípus, iskolaszervezet, szakmaszervezet, speciális tananyag stb. – ne bővítette vagy fejlesztette volna tovább a kínálatát. A kínálat alakításába az országos irányítás mellett igen nagy szerep jutott a helyi iskolafenntartóknak (például ők adhattak engedélyt új képzési formák bevezetésére) és azoknak a szülőknek, akik előnyös társadalmi pozíciójuk folytán nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek (például nagyobb arányban képviseltették magukat az önkormányzati testületekben), vagyis befolyásolni tudták a helyi oktatáspolitikát.

Az 1990-es évek elejétől tehát elkezdődött a közép-fokú oktatási intézménytípusok differenciálódása, aminek eredményeként a hagyományos hármas tagolódású rendszer legalább öt fokozatúvá vált, amennyiben „felül” megjelentek a hat- és nyolcosztályos szerkezetű gimnáziumok, a hierarchia alján pedig kialakult a speciális szakiskola. Ez egyrészt azt jelentette, hogy a gyerekek iskoláztatását illetően rendkívül igényes felső társadalmi rétegek extra szolgáltatásokat nyújtó iskolatípusokat választhattak, másrészt azoknak az alacsonyan iskolázott társadalmi csoportoknak a gyerekei is bekerülhettek valamilyen (legalább egy „csökkent értékű”) közép-fokú iskolába, akik a korábbi évtizedekben egyáltalán nem tanulhattak tovább. Vagyis az oktatási intézményrendszer viszonylag gyorsan alkalmazkodott a fokozatosan emelkedő és differenciálódó iskoláztatási igényekhez.

Az intézményi kínálatot növelte az is, hogy 1990 után lehetőség nyílt egyházi és alapítványi iskolák működtetésére. Bár az egyházi iskolák egy része a kárpótlási törvény jóvoltából korábbi önkormányzati iskolák átalakításával szerveződött, az iskolaalapítás szabadsága, továbbá a nem állami iskolákat is megillető költségvetési támogatás nagy mértékben hozzájárult az iskolakínálat bővítéséhez, illetve a differenciálódó iskoláztatási igények kielégítéséhez.

Középkolák számának alakulása fenntartó és iskolatípus szerint, 1985/86–1994/95

	Állami gimnázium	Felekezeti gimnázium	Állami gimnázium+szak- középkola	Felekezeti gimnázium+szak- középkola	Szakközép- iskola
1985/86	169	10	81	-	300
1986/87	176	10	82	-	318
1987/88	180	10	85	-	332
1988/89	185	10	86	-	363
1989/90	193	11	89	-	381
1990/91	200	14	107	-	405
1991/92	212	21	125	-	421
1992/93	220	31	143	4	427
1993/94	232	38	150	-	445
1994/95	234	44	165	2	439

(Forrás: KSH, 1996)

Az intézményi fejlesztések és a szolgáltatási bővítések az állami szektorban is csak az esetek kis hányadában jelentették új iskolák alapítását: a legtöbbször arról volt szó, hogy egy-egy intézményen belül szaporodott a speciális képzési formák, az átlagostól eltérő szerkezetű és tantervű osztályok száma. Ennek az átalakulásnak az eredményeként vált jellemzővé a „vegyes” típusú középfokú iskola, amely ma már egy intézményen belül kínál különböző mértékű felvételi szelekcióhoz kötött, különböző tananyagot és eltérő továbblépési perspektívákat nyújtó képzést a gyerekeknek.

A szakmunkásképző iskolák képzési típusuk szerint

Tanév	Önálló szakmunkásképzők		Szakközépkolával közös fenntartásúak	
	N	%	N	%
1982/83.	184	70	80	30
1983/84.	188	71	78	29
1984/85.	185	69	84	31
1985/86.	143	61	92	39
1986/87.	139	58	101	42
1987/88.	136	55	113	45
1988/89.	131	50	129	50
1989/90.	134	45	165	55
1990/91.	121	39	187	61
1991/92.	108	34	209	66
1992/93.	83	25	246	75
1993/94.	70	21	262	79
1994/95.	65	19	270	81

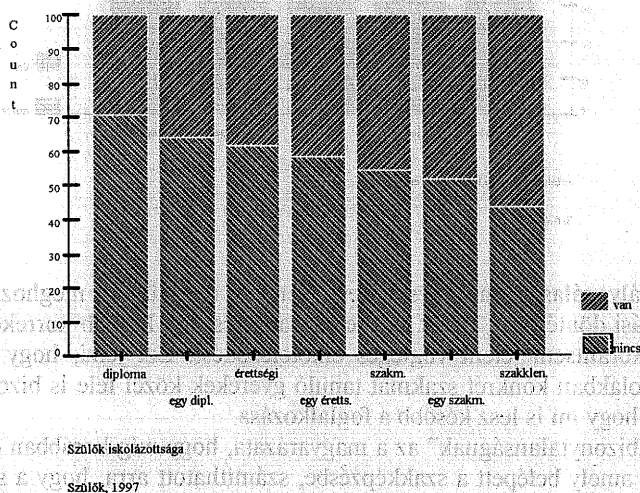
(Forrás: MKM, tanévnyitói statisztikai tájékoztatók)

Az iskolakínálat szempontjából a szakmunkásképzésben is jelentős változások mentek végbe. A szocialista nagyiparra épített szakképzési rendszerben és a teljes foglalkoztatással működő szocialista gazdaságban a szakképző iskolák hosszú évtizedeken keresztül állandó szakmasztruktúrával, és ezen belül szinte változatlan arányszámokkal biztosították a szakmunkások utánpótlását. Az 1990-es átalakulással, illetve a gyakorlati képző helyet és a végzősöknél biztos elhelyezkedési lehető-

séget kínáló nagyüzemek összeomlásával a szakképzési intézményrendszer helyzete és a korábbi szakmai képzési struktúra is bizonytalanra vált. A szakmunkásképző iskolák arra kényszerültek, hogy a szakmai struktúra átalakításával, valamint kevésbé gyakorlati képzésigényű formákkal (szakközépiskola, technikum) bővítsék szolgáltatásaikat.

Az iskolakínálatot (illetve a hagyományos iskolaszervezetet) leginkább átalakító reform kétségtelenül a *Nemzeti alaptanterv* (NAT) 1998 őszi történő bevezetése. Ez az általános iskola után eddig tovább nem tanulók és a szakképző iskolákban levők (egy-egy korosztály 73 %-a) számára hozza meg a legjelentősebb változásokat. Ezentúl ugyanis az ő esetükben két évvel meghosszabbodik az általános képzési kötelezettség (magasabb képzettséggel és idősebb korban léphetnek ki a munkaerőpiacra) és mind a szakközépiskolákban, mind pedig a szakmunkásképzőkben „elválílik” az általános és a szakmai tananyag egymástól, tehát a kétféle képzés ezután nem párhuzamosan folyik, hanem egymás után következik, amitől mind az általános, mind a szakmai ismeretek oktatásának nagyobb hatékonysága várható. A szakközépiskolákban csak az érettségi, a szakmunkásképzőkben pedig csak a tizedik osztály befejezése után kezdődhet el a szakmai oktatás, tehát mindkét iskolatípusban a jelenleginél magasabb általános műveltséggel kezdenek szakmát tanulni a diákok, amit már évek óta indokolnának az egyre bonyolultabbá váló szakmai ismeretek.

Van-e a gyerekek pályaelképzelése

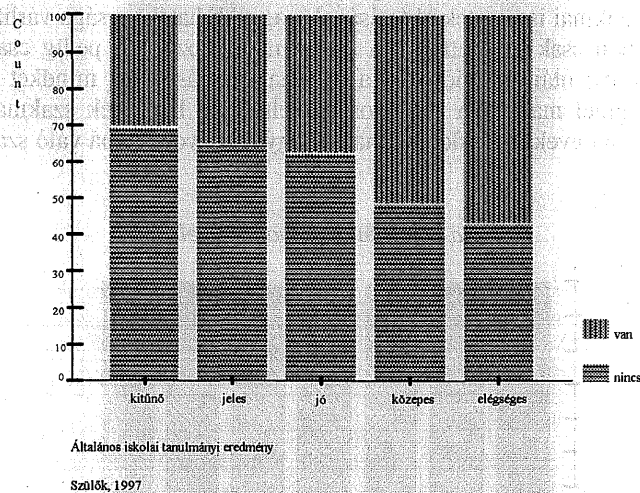

A két évvel meghosszabbított általános képzés igen jelentős pozitívuma az is, hogy a szakképzésbe bekerülők két év haladékot kapnak a pályaválasztásra. A pályaválasztás szempontjából mind a szülők, mind a gyerekek számára évek óta súlyos gondot jelent, hogy a középfokú továbbtanulási döntést 14 éves korban kell meghozni. Ebben az életkorban ugyanis a legtöbb gyerekek – legalábbis akinek nincs egészen korán megmutatkozó határozott tehetsége – sem kialakult érdeklődése, sem határozott elképzelése nincs a jövőjéről. Egy 1997-es empirikus szoci-

ológiai vizsgálat¹ során a középfokú iskolák elsős tanulóinak a szülei közül 59 % mondta azt, hogy gyerekének nincs határozott pályaelképzelése. Azt tapasztaltuk, hogy a pályaelképzelések bizonytalansága szorosan összefügg a szülők iskolázottságával: a leginkább azok a gyerekek engedhetik meg maguknak, hogy „ráérősen” döntsenek, akik gimnáziumban tanulnak tovább, és nem kényszerülnek rá a 14 éves kori szakmaválasztásra.

Eddig az volt a helyzet, hogy minél jobb tanuló volt valaki az általános iskolában, annál kevésbé volt rákényszerítve a korai pályaválasztási döntésre, és minél gyengébb eredményeket produkált egy gyerek az általános iskolában – tehát minél kevésbé volt valószínű, hogy egy ilyen súlyos döntést felelősen mérlegelni tud –, annál hamarabb elvárták tőle a határozott pályaelképzelést.

Van-e a gyerekek pályaelképzelése

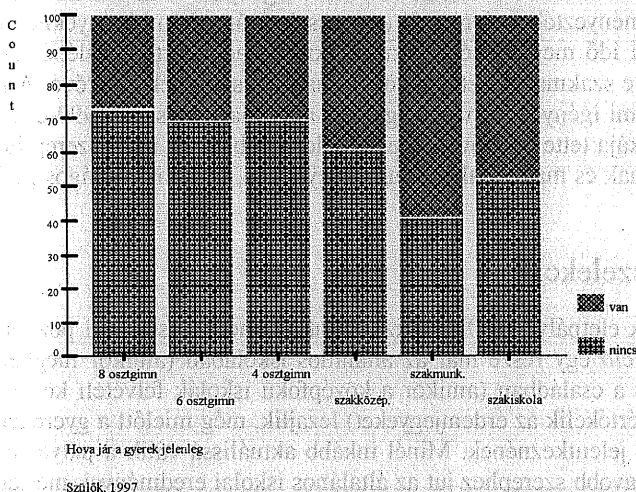
A korai pályaválasztásra kényszerített gyerekek (és szülei) meghozzák ugyan a továbbtanulási döntéseket, de ez az esetek nagy részben később korrekcióra szorul, tehát még korántsem jelent végleges elköteleződést. Ezt jelzi, hogy 1997-ben a szakmai iskolákban konkrét szakmát tanuló gyerekek közel fele is bizonytalan volt még abban, hogy mi is lesz később a foglalkozása.

Ennek a „bizonytalanságnak” az a magyarázata, hogy míg korábban egy-egy korosztály fele belépett a szakképzésbe, számíthatott arra, hogy a szakmunkásbizonyítvány biztos egzisztenciát jelent egészen a nyugdíjig, sőt, a szakmaválasztással lényegében az is eldőlt, hogy az elkövetkező évtizedben hány forintot lesz az órabére, a rendszerváltással ennek a biztos perspektívának vége szakadt. Az 1990-es évek közepére már a szakmunkásképzőt végzettek egyharmada nem tudott elhe-

¹ A tanulmány annak a kutatásnak az alapján készült, amelyet 1997-ben folytattuk az OKTK támogatásával, Andor Mihály vezetésével. A kérdőíves vizsgálat során egy országosan reprezentatív iskola-minta alapján 4356 olyan szülői kérdeztünk meg a pályaválasztásról, akiknek a gyerekei az 1997/98-as tanévben léptek be valamilyen középfokú iskolába.

lyezkedni, és az átalakuló gazdasági feltételek mellett az is tökéletesen kiszámíthatatlanná vált, hogy melyik településen milyen szakmával lehet majd éppen munkát találni. Lehet, hogy a jelenlegi szakmunkástanulóknak új szakmát kell tanulniuk, lehet, hogy érettségizniük is kell ahhoz, hogy munkát találjanak, és még az is nyitott kérdés, hogy alkalmazottak lesznek-e vagy önálló vállalkozók.

Van-e a gyerekek pályaelképzelése

Amikor 1997-ben a szülőktől azt kérdeztük, hogy véleményük szerint mikor elég érettek a gyerekek ahhoz, hogy középfokú iskolát válasszanak, a szülők többsége (63 %-a) válaszolta azt, hogy ehhez a gyerekek legalább 16 évesnek kell lennie. Még idősebb korban látják aktuálisnak a szülők a szakmaválasztást: 82 %-uk mondta azt, hogy ehhez be kell töltenie a gyerekeknek a 16. életévét. Amikor tehát az oktatásirányítás az 1998-as reformmal kötelezővé tette az általános képzés két évvel történő meghosszabbítását, nemcsak a gazdasági igényeknek – amelyek szerint egyre kevésbé van szükség alacsony képzettségű pályakezdőkre –, hanem a szülőknek is igyekezett megfelelni.

Az 1990-es évek „fejleménye” volt az is, hogy részben a szakképzés diszfunkciói részben pedig a foglalkoztatási struktúra átalakulása (az átképzés és a továbbképzés szüksége) megteremtette a keresletet az „oktatási vállalkozások”, s az iskolarendszerű képzést a piac igényeinek megfelelően, rugalmasan kiegészíteni képes képzési formák iránt. Az évtized közepén már áttekinthetetlenül elburjánzott az az átképzési-továbbképzési rendszer, amely részben az iskolákra támaszkodva, részben azoktól függetlenül, állami támogatással, vagy tisztán vállalkozási formában kínálta a legkülönbözőbb színvonalú és időtartamú továbbtanulási lehetőségeket a középfokról kikerülő gyerekeknek.

Ez egyrészt azt eredményezte, hogy jelenleg az egyetemi-főiskolai felvételi rostakon kihullott érettségizők is bőségesen válogathatnak a továbbtanulási lehetőségek között, s a szakmunkásképzőkből a munkaerőpiacon eladhatatlan szakmai képzett-

séggel kikerülőket szinten tanulhatnak valamilyen kelendőbb szakmát. Vagyis csökkent a középiskolai pályaválasztás jelentősége (amennyiben a döntés korrigálhatóvá vált), és időben is kitolódott a végleges szakma kiválasztása. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy fokozatosan megszűnik a felsőfokon továbbtanulók azon privilégiuma, hogy csak érett fejjel, 18 éves korukban kell eldönteniük, milyen szakmát akarnak tanulni.

Az 1990-es években bekövetkezett oktatáspolitikai változások tehát egyrészt a középfokú iskolakínálat bővülését és a szülői igényekhez alkalmazkodó differenciálódását eredményezték, másrészt ugyancsak a társadalmi igényeknek megfelelően a tanulmányi idő megnövelésével a munkaerőpiacra történő kilépés és a pályaválasztás, illetve szakmaválasztás későbbre halasztását tették lehetővé. A gyorsan változó társadalmi igényekhez való rugalmas alkalmazkodást az 1990-es évek liberális oktatáspolitikája tette lehetővé, amelyben legalább olyan nagy szerep jutott az iskolafenntartóknak és maguknak az intézményeknek, mint az országos politika irányítóinak.

Felvételi szelekció

A gyerekek életpályáját, illetve az általuk elérhető társadalmi pozíciókat meghatározó *szelekció* egy része már az általános iskolában (amikor megkapják a bizonyítványt) és a családban (amikor a középfokú iskolák felvételi követelményeinek ismeretében értékelik az érdemjegyeket) lezajlik, még mielőtt a gyerekek a középfokú iskolákba jelentkeznének. Minél inkább aktuálisá válik a pályaválasztási döntés, annál nagyobb szerephez jut az általános iskolai eredmények mérlegelése. Mivel a középfokú iskolák a belépésnél figyelembe veszik az általános iskolai tanulmányi eredményeket, a tájékozottabb szülők és gyerekek pontosan tudják, hogy milyen bizonyítvánnyal milyen középfokú iskolába érdemes jelentkezni.

1997-es vizsgálatunk adataiból az olvasható ki, hogy ez az „előzetes szelekció” – amelyben az általános iskolák tanulást „serkentő” tájékoztatásának és a középfokú iskolák propaganda-tevékenységének is jelentős szerep jut – igen hatékonyan működik, a jelentkezők általános iskolai tanulmányi eredményei szinte tökéletesen illeszkednek a hierarchikusan épülő középfokú iskolarendszerhez: a kitünők és jeles tanulók többsége gimnáziumba, a jó rendű tanulók többsége szakközépiskolába, a közepes tanulók fele ugyancsak szakközépiskolába, a másik fele pedig szakmunkásképzőbe, s az elégséges rendű tanulók többsége szakmunkásképzőbe jelentkezik. Speciális szakiskolába alig jelentkezik valaki, ide kényszerűségből kerülnek azok a gyerekek, akiket a szakközépiskolákból és a szakmunkásképzőkből elutasítanak.

A döntést megelőző precíz mérlegelést jelzi, hogy a különböző iskolatípusokba felvett gyerekek általános iskolai tanulmányi eredményei szinte tökéletesen megegyeznek azoknak a tanulmányi eredményeivel, akik első helyre oda jelentkeztek.

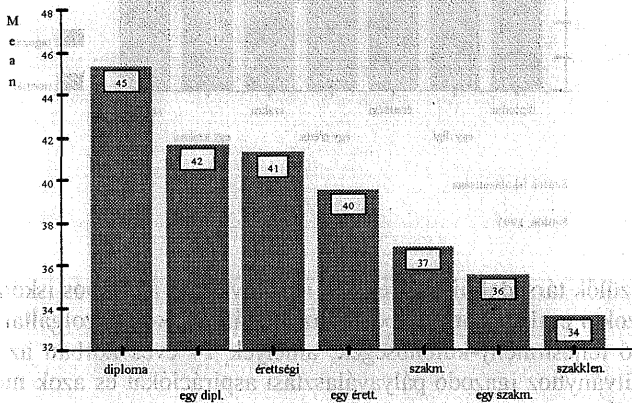
Általános iskolai tanulmányi eredmények átlaga

	Hova jelentkezett elsősre	Hova jár jelenleg
8 osztályos gimnázium	4,7	4,7
6 osztályos gimnázium	4,6	4,7
4 osztályos gimnázium	4,4	4,4
Szakközépiskola	3,9	4,0
Szaktanulmányi képző	3,1	3,2
Szakiskola	3,3	3,2

(Szülők, 1997)

A pályaválasztás sikeréről szóló adatokból az olvasható ki, hogy kényszerpályával jelenleg lényegében csak a gyenge tanulóknak kell számolniuk. A gimnáziumba és a szakközépiskolába jelentkezőket felveszik abba az iskolatípusba, ahova jelentkeztek, csak legfeljebb egy másik iskolába. Kényszerpályára kerül viszont a jelenlegi szaktanulmányi képző egynegyede – akik eredetileg szakközépiskolába szerettek volna menni –, és a speciális szakiskolások háromnegyede (akik eredetileg szakközépiskolába vagy szaktanulmányi képzőbe készültek).

Az általános iskolai teljesítményhez igazodó pályaválasztási aspirációk és az ennek alapján működő felvételi szelekció akár egy tökéletesen működő rendszer ismérve is lehetne, ha nem lenne bizonyítható, hogy az általános iskolai érdemjegyeket a szülők iskolázottsága legalább olyan mértékben befolyásolja, mint a gyerekek képességei. Vagyis az általános iskolai érdemjegyeken alapuló felvételi szelekció nem elhanyagolható szépséghibája, hogy egy olyan teljesítményt kifejező „objektívnek” mutatkozó mérőeszközt alkalmaz, amely illeszkedik a gyerekek szüleinek társadalmi státusához.

Általános iskolai tanulmányi eredmény

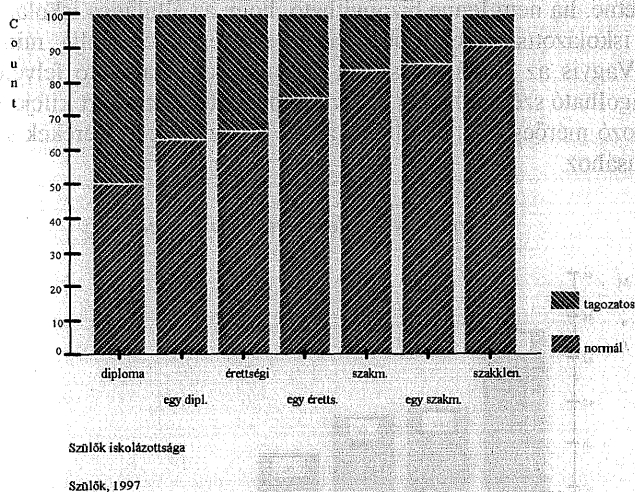
Szülők iskolázottsága

Szülők, 1997

A szülők társadalmi státusával összefüggő teljesítménykülönbségeket a települési adottságokkal összefüggők is kiegészítik. Miután az oktatásfinanszírozás részben a települési adottságoktól – például a helyi adók mértéke – függ, a települések közötti különbségek egyre inkább meghatározzák az általános iskolák szolgáltatásainak minőségét. Ebből következően a középfokú pályaválasztás sem független attól, hogy ki, hol, milyen általános iskolába járt.

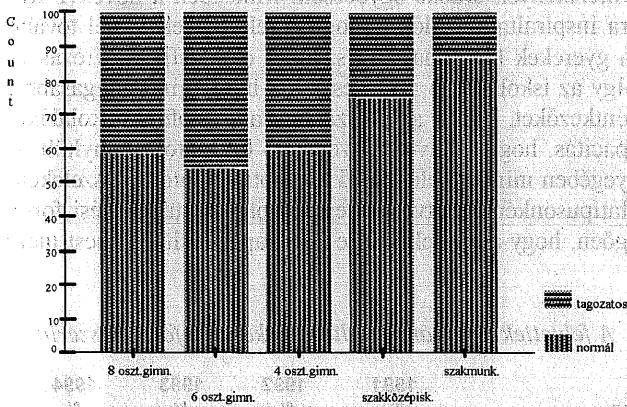
Vitathatatlan az oktatáspolitikai felelőssége abban, hogy az iskolák szolgáltatásának színvonalát illetően az 1990-es években nemcsak a középfokú iskolarendszerben, hanem már az általános iskolák szintjén is határozott differenciálódásnak lehettünk tanúi. Ez megteremtette a lehetőséget arra, hogy a szülők iskolázottsága, foglalkozása és anyagi helyzete mentén növekvő társadalmi különbségek már általános iskolás korban „átváltódjanak” a gyerekek teljesítménykülönbségeire. Minél magasabban iskolázottak a szülők, annál valószínűbb, hogy a gyerek jó színvonalú általános iskolába kerül, valamilyen tagozatos osztályban tanul, sőt, mindemellett még különórákra is jár. Ezek a gyerekek aztán az átlagnál gyakrabban jelentkeznek valamilyen gimnáziumba, ahova az átlagnál gyakrabban fel is veszik őket.

Milyen osztályba járt általánosban

Vagyis a szülők társadalmi helyzetéhez igazodva már általános iskolás korban kialakulnak azok a családi környezetből és az általános iskolai szolgáltatás minőségéből származó teljesítmény-különbségek, amelyek 14 éves korban az általános iskolai bizonyítványhoz igazodó pályaválasztási aspirációkat és azok megvalósulását meghatározzák.

Milyen osztályba járt általánosban

Hova jár a gyerek jelenleg

Szülők, 1997

A pályaválasztás során az elképzelések a felvételi eljárások segítségével kerülnek összhangba az iskolakínálattal. Ugy is fogalmazhatnánk, hogy a felvételi szelekció hivatott arra, hogy összehangolja a lehetőségekkel a pályaválasztási döntés során még nem korrigált vágyakat.

Az 1990-es években a középfokú felvételi szelekciót sem az országos, sem a helyi oktatásirányítás nem befolyásolta. A felvételi szelekció kérdésében „semlegesnek” mutatózó oktatáspolitikát egyrészt az intézményi autonómia tiszteletben tartása indokolta, másrészt a gyerekszámhoz alkalmazkodó finanszírozás tette lehetővé, amely „beavatkozás” nélkül is biztosította, hogy az intézményi szelekció alkalmazkodjon a szolgáltatásaik iránt megnyilvánuló kereslethez. 1996-os kutatásunk² során azt tapasztaltuk, hogy ebben a tekintetben az iskolák igazgatói elégedettek voltak az oktatáspolitikával.

A középfokú iskolák szelekciós politikáját főként három tényező befolyásolta: az iskola szolgáltatásai (képzési formák, szakmák stb.), a jelentkezők száma és az oktatásfinanszírozás módja. Ennek a három tényezőnek az együttes hatásából alakultak ki az intézmények szelekciós elvei, illetve azok a felvételi eljárások, amelyek ezekre épültek. Ez lényegében azt jelenti, hogy hiába ambicionálna egy-egy tantesztület, hogy szigorú felvételi szelekcióval válogassa ki az iskola leendő tanulóit, ha kevés a jelentkező, mert az iskola szolgáltatásai iránt nincs elég kereslet, vagy mert a demográfiai hullámvölgynek köszönhetően általában kevés gyerek végez az általános iskolákban. Ilyen esetekben az iskola nem támaszthat szigorú felvételi követelményeket, mert a fejkvótás finanszírozási rendszer arra sarkallja, hogy minél több gyereket vegyen fel, hiszen ettől függ az esedékes támogatás mértéke.

² A középiskolák felvételi szelekciójáról 304 iskolaigazgató megkérdezésével 1996-ban folytattunk kutatást az Oktatáskutató Intézetben.

Az 1990-es évek második felében az a „ritka szerencsés” helyzet állt elő, hogy a szülők és az intézmények érdeke egybeesett. Miközben a növekvő ifjúsági munkanélküliség arra inspirálta a szülőket, hogy igyekezzenek minél tovább iskoláztatni gyerekeiket, a gyerekek létszáma után számolt oktatásfinanszírozás és a demográfiai hullámvölgy az iskolákat is arra készítette, hogy minél magasabb arányban vegyék fel a jelentkezőket. Ebben az időszakban a középfokú iskolákban olyan bőséges volt a kapacitás, hogy a felvételi szelekció fokozatosan enyhült, és valamilyen iskolában lényegében minden jelentkező továbbtanulhatott. A szelekció szigorúsága azonban iskolatípusonként, illetve egy-egy iskolán belül képzési formánként is eltért, attól függően, hogy a rendelkezésre álló kapacitáshoz képest mennyi volt a jelentkező.

A felvettek arányának változása képzési formák szerint

Iskolatípus	1991	1992	1993	1994	1995
	%	%	%	%	%
Szerkezetváltó gimnázium	63,96	66,41	64,99	65,71	65,26
Gimnázium	70,29	72,36	73,71	71,06	74,08
Szakközépiskola	70,74	71,39	72,29	73,46	74,33
Szakmunkásképző	84,94	85,90	85,76	88,82	86,70
Összesen	72,88	74,25	74,21	75,05	75,13

(Igazgatók, 1996)

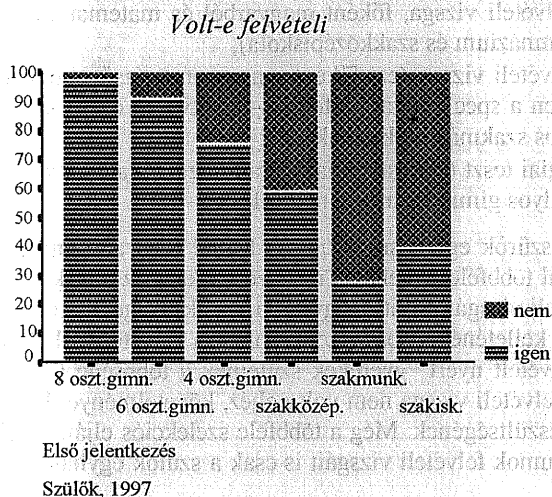
A felvételik alkalmazásának leggyakoribb indoklása az, hogy ha túljelentkezés van egy iskolába (vagy egy osztályba), ott válogatni kell. A válogatás csupán az általános iskolai bizonyítványok alapján is történhetne, de ezzel az eszközzel két okból sem elégszenek meg a középfokú iskolák. Az elit iskolák főképpen azért, mert túlságosan sok gyerek jelentkezik nagyon jó általános iskolai bizonyítvánnyal, és közülük is válogatni kell. Ugyanakkor szinte valamennyi középfokú iskolában jellemző, hogy a pedagógusok nem bíznak eléggé általános iskolai kollegáik ítéleteiben, mert azt tapasztalják, hogy nagy különbségek vannak az általános iskolák osztályzatainak a valóságos értéke között. Ilyenkor a felvételi vizsgákkal lényegében az általános iskolai érdemjegyeket kontrollálják.

A felvételi vizsgákat mindezen túl az iskolák tradíciói (nem szívesen mond le a felvételi szervezéséről egy olyan iskola, amelyikbe éveken keresztül csak szelekcióval lehetett bejutni, még akkor sem, ha jelentősen csökkent a jelentkezők száma), valamint az iskolák népszerűségét és vonzerejét hirdetni hivatott propagandamunka – amikor az iskola azzal próbálja meggyőzni a közvéleményt arról, hogy érdemes oda jelentkezni, hogy felvételihez köti a bejutást – is szaporítja.

Ez az intézményi „szelekciós politika” oda vezetett, hogy az 1990-es évek közepén a felvételi vizsgáknak „nagyobb volt a füstje, mint a lángja”, vagyis sokkal több iskola szervezett felvételi vizsgát, mint ahány helyen a jelentkezők és a képzési helyek számának eltérése alapján valóban szükség volt felvételi szelekcióra. Találkozunk például olyan iskolákkal, ahova a felvételi vizsga után lényegében minden jelentkező bejutott, és olyannal is, amelyik „külön osztályt” (a tagozatos gimnázium „sima osztályt”, a szakmunkásképző speciális szakiskolai osztályt stb.) indított azoknak a jelentkezőknek, akik kihullottak a felvételi rostán.

Miután az iskolák szabadon választhatták meg a felvételi eljárásokat, azt tapasztaltuk, hogy ezek rendkívül rugalmasak, a jelentkezők számának a függvényében iskolánként is, és egy-egy iskolán belül oktatási formánként is szinte évről évre változnak. A „vegyes” típusú (többféle képzési formát nyújtó) intézményekben a felvételi eljárás képzési típusonként különbözik (például másfajta eljárást alkalmaznak a szerkezetváltó gimnáziumi, mint a hagyományos gimnáziumi osztályokban), de előfordul, hogy egy-egy képzési típuson belül osztályonként, illetve szakmánként is eltér a felvételi követelmény (például a tagozatos és a nem tagozatos osztályokba, a divatos vagy kevésbé divatos szakmákra stb.).

1997-es adataink szerint az első osztályos tanulók 60 %-a felvételizett. Majdnem minden gyerek felvétellel került be a szerkezetváltó gimnáziumokba, és ugyancsak felvételi vizsgán keresztül lehetett bejutni a hagyományos gimnáziumok többségébe.

A szakközépiskoláknak a felvételik során már jóval kevésbé van lehetőségük a szelekcióra, mint a gimnáziumoknak. A szelekciós elvek itt lényegében az oktatott szakmák függvényében alakulnak. A magas presztízsű, divatos szakmákat – idegenforgalom, vendéglátás, közgazdaságtan, informatika stb. – oktató intézmények, ahol sokszoros a túljelentkezés, a jelentkezők közül a legjobbakat válogatják ki. Ezek az iskolák figyelembe veszik az általános iskolai bizonyítványt, és ezen felül általában írásbeli vizsgát is tartanak. Az alacsonyabb presztízsű szakmákat oktató szakközépiskolák viszont a legrosszabb gyerekeket „válogatják le”. Ezek az iskolák a legtöbbször csupán az általános iskolai érdemjegyek alapján szelektálnak.

A szakmunkásképzők többségébe olyan kevesen jelentkeznek, hogy az iskolák nemcsak hogy fel tudják venni a jelentkezőket, de általában még ezen felül is marad üres férőhelyük. A jelentkezők alacsony száma miatt többségük lényegében semmiféle felvételi szelekciós eljárást sem alkalmaz, legfeljebb az általános iskolai tanulmányi eredmények alapján megpróbálja azokat a gyerekeket kiszűrni, akik feltehetőleg még egy szakma megtanulására sem képesek.

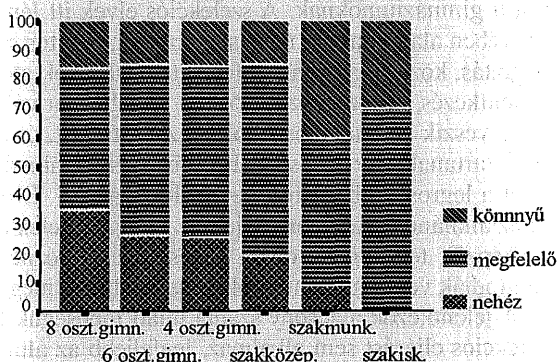
A szakmunkásképzők legtöbb szakmájára manapság tehát szinte bárki felvételt nyerhet. Az egyetlen komoly akadályt a gyakorlóléhelyek hiánya jelenti. A felvételi

kérelmet csak azokban az esetekben utasítják el, ha az iskolának nincs elég tanműhelyi férőhelye, és a gyerek sem tud gyakorlóhelyet „hozni”. Mivel a tercier ágazathoz és a szolgáltatóiparhoz tartozó „divatos” szakmák esetében a gyakorlóhelyet a szülőknek igen gyakran borsos árért szabályosan meg kell vásárolniuk a kisvállalkozóktól, ha a szülők szegények, a gyerekek nincs esélye arra, hogy ilyen szakmát tanuljon. A felvételi módszerek közül a középfokú iskolák az alábbiakat alkalmazzák:

- egészségügyi alkalmasság megítélése (ezt főként a szakiskolák és a kevésbé népszerű szakmunkásképzők alkalmazzák);
- általános iskolai érdemjegyek (ezt főként az alacsony presztízsű szakmunkásképzőkben, egyes szakközépiskolákban és néhány kisvárosi gimnázium „sima” osztályaiban alkalmazzák önálló felvételi szűrőként);
- írásbeli felvételi vizsga, főként magyarból és matematikából (ezt alkalmazza a legtöbb gimnázium és szakközépiscola);
- szóbeli felvételi vizsga (ezt főként magas presztízsű gimnáziumok alkalmazzák – különösen a speciális tagozatokon –, illetve az olyan szakközépiskolák, amelyek divatos szakmákat oktatnak);
- pszichológiai teszt (ezek alkalmazására a leggyakrabban a szerkezetváltó, hat- és nyolcosztályos gimnáziumokban kerül sor).

A felvételi szűrők egymásra épülnek. Minél több a jelentkező az adott oktatási formára, annál többféle szelekciós módszert alkalmaz az iskola. Miután több iskola szervez felvételi vizsgát, mint ahogy ezt a szelekció igénye indokolná, a gyerekek és a szülők is a kelletnél jobban szoronganak a felvételitől. Ezt igazolja, hogy az 1997-ben „felvételt nyert” gyerekek szüleinek a többsége (75 %) utólag úgy ítélte meg, hogy a felvételi vizsga nem volt nehéz, követelményei lényegében megfeleltek a gyerek felkészültségének. Még a többféle szelekciós eljárást alkalmazó szerkezetváltó gimnáziumok felvételi vizsgáit is csak a szülők egyharmada ítélte kifejezetten „nehéznek”.

Véleménye a felvételiiről

Első jelentkezés

Szülők, 1997

Miután a felvételi vizsgák jelenleg arra is szolgálnak, hogy az iskolán belüli szelekciót lehetővé tegyék, számos iskolában előfordul, hogy fölveszik ugyan a gyereket, de nem arra a képzési formára vagy abba az osztályba, ahova jelentkezett. Az iskolán belüli „átírányítás” módszerét lényegében minden olyan intézmény alkalmazza, amely eltérő típusú oktatási szolgáltatásokat nyújt, illetve amelyek egy-egy szolgáltatási típuson belül eltérő képzési formákat kínál. Az átírányítás mindig a keresettebb, illetve népszerűbb képzési formákról a kevésbé népszerűek felé történik (a tagozatos osztályból a nem tagozatosba, a kéttannyelvűből a normálba, a szerkezetváltóból a hagyományos szerkezetűbe stb.).

A szakképző iskolákban alkalmazott átírányítás leggyakoribb formája az, hogy a gyereket az általa megjelölt szakmáról iskolán belül egy olyan másikra – kevésbé divatosra vagy keresettre – írányítják át, amelynek a választása eredetileg meg sem fordult a fejében. Ez az eljárás egyrészt azért veszélyes, mert a gyerekek egy része olyan szakmát kénytelen tanulni, amely nem érdekli, másrészt pedig lehetőséget nyújt az iskoláknak arra, hogy olyan szakmák esetében is fenntartsák, illetve folytassák a szakképzést, amelyekre lényegében nincs kereslet, sem a szülők és a gyerekek körében, sem pedig a munkaerőpiacon. Miután a pályaválasztás időszakában a szülők számára az a legfontosabb kérdés, hogy gyerekeik középiskolai elhelyezését megoldják, igen gyakori, hogy olyan kompromisszumokba is belemennek, amelyek később reménytelenné teszik gyerekeik elhelyezkedését.

A belső átírányítás rendszere igen jelentős szerepet tölt be a „vegyes” típusú, azonos szakmákban is többféle képzési formát kínáló szakképző iskolákban. Előfordul, hogy a gyerek szakközépiskolai osztályba jelentkezik, de mivel nem elég jó az általános iskolai bizonyítványa, már a felvételnél átírányítják szakmunkásképzős osztályba. Az sem ritka, hogy felveszik szakközépiskolásnak, de kiderül, hogy nem tudja teljesíteni a követelményeket, s fél év vagy egy év után szakmunkásképzősként folytathatja a tanulmányait. Mivel az iskolák egy része kiegészítő szakközépiskolai képzést is folytat, az is jellemző, hogy a szakmunkásbizonyítvány megszerzése után a gyerek ismét módosíthatja az elképzeléseit, és szakközépiskolai érettségit szerezhet. Ezeknek a „vegyes” profilú szakképző iskoláknak tehát az az előnyük, hogy a gyerekeknek nem kell iskolát változtatnia, egy iskolán belül is lehetséges a korrekció, akár többször is a képzés során.

Az 1998 őszi bevezetésre kerülő oktatási reform feltehetően ugyanebbe az irányba fejleszti tovább a középfokú iskolák szelekciós gyakorlatát. Az általános képzési idő tíz évre történő meghosszabbításától nemcsak az várható, hogy a gyerekek 16 éves korukban tájékozottabban, érettebben és megfontoltabban választanak pályát – például érdeklődésük is nagyobb szerepet kaphat a pályaválasztásnál –, hanem az is, hogy a szakképző iskolák kilencedik-tizedik osztályaiban eltöltött idő lehetőséget nyújt arra, hogy a pedagógusok a gyerekeket alaposabban megismerve döntsessenek arról, hogy kinek milyen képzési formát és szakmát ajánlanak.

A társadalmi és oktatáspolitikai változásoknak köszönhetően tehát az 1990-es években a középiskolai felvételi szelekció is átalakult. Az elvileg oktatási esélyegyenlőséget deklaráló oktatáspolitikának nem sikerült csökkentenie a családból hozott esélykülönbségek és a települések közötti különbségek általános iskolai teljesítményre gyakorolt hatását, sőt, az utóbbiak mérhetően növekedtek. Ugyanakkor a középfokú iskolakínálat bősége és az oktatásfinanszírozás módja lehetővé tette, hogy középfokon minden olyan gyerek továbbtanuljon, aki az általános iskolát elvé-

gezte. Az oktatásirányítás direkt módon nem avatkozott bele az iskolák szelekciós gyakorlatába, aminek következtében nem csökkent a felvételik gyakorisága, de minden iskolatípusban enyhült a szelekció szigorúsága. A szelekció mértékét változtatlanul az adott képzési típus presztízse szabja meg. A többféle képzési formát egyesítő iskolákban pedig az a jellemző, hogy a felvételi szelekció funkcióját fokozatosan az iskolán belüli szelekció, illetve a képzés ideje alatt kínálkozó korrekciós lehetőségek veszik át.

LISKÓ ILONA

Az Iskolakultúra
című folyóirat
1998/10. számának
tartalomjegyzékéből

Tanulmány

Nagy József: A kognitív képességek rendszere és fejlődése

Liskó Ilona: A pályaválasztás folyamata

Síklaki István: A tanári dominancia buktatói

N. Kollár Katalin: Kognitív disszonancia és az elégtelen jutalom pszichológiája

Zétényi Ágnes: A hatékony tanár

Nyári Katalin: A pedagógusok szerepe a drogfogyasztás megelőzésében

Angyal István: Drogmegelőzés a Magyar Honvédség sorállományában

Szilágyi Zoltán: Csapatpszichológusok a Magyar Honvédségben

Sásik László: A Magyar Honvédség mentálhigiénés helyzete

Rusznayk József: A sorállomány körében végzett mentálhigiénés tevékenység

Szemle

Angyal István: Emberközpontú szervezeti kapcsolatok

Bögre Zsuzsa: Értékrendtől normarendig

Szeparátum

Sebők Zoltán: Lenin és a dadaizmus